

Setude matusekommest. $\frac{811}{2689}$

Need andmed, millele järgnev kirjeldus põhjeneb, on selle kirjutaja enda ülestähendatud kahel Setumaale tehtud teekonnal: suvel 1923 ja jaanuaril 1924.

Tähtsamateks jutustajateks on minul olnud „lauluimä“ Miku Od'e (Ode Kannisto) Helbi külast, laulik Ann Linnassaar ja tema mees Miitra Linnassaar Vilo külast. Viimaks nimetatud külas viibides korraldasin ühe matusepeo ja tegin sellest mõned ülesvõtted. Pidulistelt sain nii mõndagi teada. Mõningaid pudemeid märkisin üles Suure Pörste külas¹.

Hingeminek. — Kui on näha, et haige on suremisel, tõstetakse ta voodist välja ja pannakse *koolupingi* peale pühakuju juurde, pea pühase poole. Koolupingiks hüütakse seda pinki, mis on tare külgeina vastu. Ann Linnassaar tähendas seda, et koolupink on *samas* suunas kui tare lae- ja põrandapalgid. Päraseina vastu olevat pinki sellevastu nimetatakse *pulmapingiks*, sest selle pingi vastu seatakse pulmalaud ja selle peal istuvad pulmas peigmees, pruut, peigmehe ja pruudi ristiema jne.

Sureja käed seatakse rinna peale risti. Paremasse peosse pannakse küünal põlema. Naabritele saadetakse sõnum, nad tulevad hulgana hingelahkumisele. Igaüks palub sureja käest andeks kõike, millega vast oli tema vastu patustanud. Suudab sureja veel rääkida, vastab ta: *Jummal antko sinolõ andes!*

Enne kui viimane silmapilk jõuab, pannakse aknalauale kruusis vett ja käterätik ligi. On tarel *sängünulga* veel pajaaken, pannakse vesinõu sinna. See on n. n. *hingevesi*. Arvatakse, et *hing mösk hindä är', siss lätt taivahe*. Pärast surma pannakse rätiku ots pajalaua vahelt aknast välja. See on täheks, et kooljas on tares. Inimesed, kes mööda käivad, heidavad risti ette ja ütlevad: *Jumala päüle hing, taah om kõölja!* Miku Od'e järele pannakse vesi akna peale alles pärast suremist. See olevat *„kõöljale joogivezi, ta tahab juvva“*.

Hingelahkumisel peab oldama vakka. See on üldse maksev ka aja kohta pärast suremist, nii kaua kui surnu on kodus. Ei tohi rohkem kolistada kui seda puusärgi tegemine nõuab. On suur kooljas külas, ei tohi terves külas kangast kududa ega kedrata, kinnitas Miku Od'e.

1) Setu muudeseõnade transkribeerimisest selles kirjutuses olen tänu võlgu hra J. Amelole ja mag. A. Saarestele.

Keegi teine pidas tähtsaks vaikust ainult hingeäraminekul, kuna pärast seda võivat juba müra teha.

Sünnib aga kolinat siis, kui surma silmapilk hakkab liginema, juhtub kergesti, et kooljas *heedüss är'*. Siis on temal hingeäramineks raskendatud. Ta saab palju vaeva kannatada enne kui surm teda vabastab. Raske hingelahkumine olla eriti nõidadel, kes teistele palju halba teinud.

Pesemine ja riietamine. — Pärast hingelahkumist järgneb surnu pesemine. Pesijaks on keegi vanem inimene, mehele mees, naisele naine. Last peseb mõni

J. Manninen'i ulesvõte

„Hingevezi“ ja rätik aknalaua peal (Vilo kula).

vana eit. Pesemise ajaks tõstetakse surnu ahju ette maha, õlgedele, nõnda et pea on pühakuju poole. Pestakse vee ja seebiga, viha või riidelapi abil. Kes on hilja aegu saunas käinud, selle pesemiseks ei olla seepi vaja.

Pesija peab ka surnut riietama. Riided peavad olema puhtad. Naistele pannakse selga mitte ainult särk, vaid ka valge poolvillane rüüd. Vanade naiste surisärk (*kõõlja-hamõh*) on vanamoodi, ilma punaste kirjadeta varruka peal. Sellepärast saab sarnane särk vahest nime *pal'äs hamõh*. Noortele naistele aga pannakse selga harilik särk laiade

„kumagu rõivastega“ varrukatel. Jalga pannakse „suri-pastlad (*kòõljatsuvva*)’.

Mehele pannakse selga *linadsõ rõiva*’, tähendab särk ja püksid, jalga kirjatud säärttega sukad ja, nagu naiselegi, *kòõljatsuvva*’. Kindad kätte saab ainult ämmamoor.

Surnu pesijale tuleb aga *käevalgust* anda, tähendab temale peab palka maksetama. Palgaks antakse talle kas raha või särk või — meesterahvale — püksid. Andjaks on surnu poeg, mini või keegi teine sugulane. Ta paneb raha õlgede peale, kus surnut pesti. Pesija koristab õled kokku ja võtab raha. Jäetakse raha andmata, hakkavad pesija käed pärast valutama. Kui on aga nii vaene surnu, et ei ole pesijale vaevatasuks midagi anda, köidetakse ometi punane villalõng tema parema käe randme ümber. Siis ei ole käevalu karta. „*Töö om per’s tõsi*“, ütles minu jutustaja, kes ise oli küsimuses oleval kombel omale käevalu saanud. Kaks nädalat pärast seda, kui ta oli pesijaks olnud, pani ta ometi katseks punase lõnga valutava randme ümber. Ja see aitas, valu jäi ära.

Paljudel puhkudel tuleb setude matusekommetes surnu kartus ilmsiks. See esineb näituseks selles ettevaatuses, millega hoitakse temaga kokkupuutunud asjade eest. Pott (*savipada*), millest teda on pestud, lüüakse pärast puruks. Keegi eriti toonitas, et seda tehakse praegugi. Niisamuti olla veel praegugi kombeks, et *kòõlja olõ*’, tähendab õled, mille peal teda pesti, köidetakse kimpu, viiakse välja ja pistetakse teiba otsa tuulduma. Teise teate järele pannakse pesemiseks tarvitatud puunõu ja õled õuevärava tulba otsa. Inimesed, kes mööda kõnnivad, heidavad risti ette ja mäletavad surnu hinge: *Jumala pääle hing!*

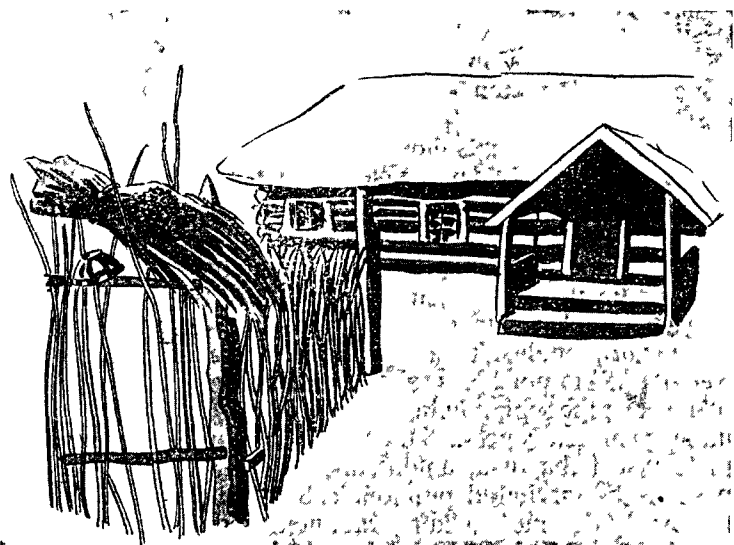
Seep, millega surnut on pestud, olla hea arstirohi, millega võib arstida mitmesuguseid „hädasid“, eriti aga *kòõljaluud*. Mõnel olla *kòõljaluu* silma, mõnel näo peal. Arstimine sünnib vajutades.

A e g e n n e m a t m i s t. — Pärast pesemist ja riietamist tehakse surnule jälle ase suripingi peale. Pea pannakse jälle *pühäse* poole. Pingile on laotatud palakas, pea alla pandud puhas viht. Silmad vajutatakse kinni. Tükib suu vallali minema, keeratakse rätik kokku ja pannakse lõua alla. Käed seatakse rinnale risti, *kuri* käsi alla, *hüvõ* peale. Randmetest köidetakse käed kokku, jalad kederluu kohast ja tehakse lahti alles kirstu pannes. Üldse kaetakse surnu nägu riidega kinni.

Peremees suitsetab siis surnut kirikust toodud laadonaga. Iga õhtu ja iga hommik tuleb nõnda *kad'itada*. Terve aja, mil kooljas on tares, põleb kuinal nurgas jumalakuju ees.

Need, kes tulevad suripingil lamavat surnut vaatama, panevad tema rinna peale raha, n. n. *küündle raha*, millega pärast keha õnnistamisel ostetakse tarvilised küünlad.

On surnu tudruk, tulevad tema sõbrannad õhtuti ja hommikuti tema juurde *ikma*, tahendab nutma, nutulaulusid laulma. Laulavad, kuidas *hallõ om sinno hauda viid'* jne.

R. Inäreko joonistus

Kõõlja õlõ' ja pesemise-pott aia teiba otsas tuuldumas.

On tüdrukult jaanud ilusaid hõbeehteid, pannakse need rippuma varna otsa tema pea kohale. Ka õõsel valvatakse koolja juures.

Puusärk. Matmine sünnib ainult mõned päevad peale suremist, ja sellepärast tuleb kirstu tegemisega rutata. Praegu tehakse kirstud laudadest, aga enne jämedast vanast männist, mille tüvist lõigati paras pakk, aeti keskelt lõhki ja õõnestati mõlemad poolikud kirve ja küna-kooguga (*ves'sim*). Teisest poolest sai kirst, teisest selle kaas. Viimane punniti kirstu külge kinni mõlemist otstest sala-

pulkadega. Sarnast künataolist surnukirstu nimetati nimega *rohekanõ* (vrd. *pandi rohekanõ sisse*), tähendab 'ruhi, küna'.

Sarnased etnograafiliselt huvitavad surnukirstud olla olnud tarvitusel siis, kui oli veel palju jämedaid puid. Laste kirstud tehti küna moodi veel pärast seda, kui suurte inimeste kirste juba oli hakatud laudadest valmistama. Olgu möödaminnes mainitud, et künakirstusid panin tähele paaris hauas, mis enamlased omal ajal Petseri kloostri koobastes olid lahti rebinud.

Vanasti olnud kombeks, et mõned juba elus olles omale puusärgi valmis teinud. Kõik aga selle eest nii aegsasti ei hoolitsenud.

Puusärgi tegijale oli ka vaja palka maksta. Mõned andsid palgaks kindad. On ka olnud kombeks anda nii pikk riide pala kui pikk on kirst. Kui kirstutegijale palka ei maksta, saab ta mingi haiguse. Omast kogemusest jutustas minu objekt selle kohta nõnda: *Mullõ palka midäge' es anda', vott säändse haiguzõ löi mano, kõllatõbõ, inemine lät's kõllatsõss õkva, silmäke kõlladsõ'.*

Praegu põletatakse surnukirstu laastud tare ahjus, enne seda aga ei olla tehtud, sest olla kardetud, et tare siis *nakkass k'uam olõma*. Laastudest tarvitati muist surnu alla kirstu, ülejääk põletati nurme peal.

Vahest põletatakse kõik laastud ära ja pannakse surnu aluseks õlgi või linu ja nende peale valge lina. Pea alla seatakse uus viht või roobitsetakse sellest ainult lehed kotikese sisse. Vanale inimesele topitakse padja sisse villu, et tal õige pehme oleks puhata. Katteks pannakse valge riie.

-Kaasa antakse surnule raha, nõel ja lõnga. Mõnele pannakse ka pudel viina. Kes seda väga armastab, palub ise enne suremist: *Mul üts tsilgakõnõ pangõ üteh!* Olla vanasti ka kombeks olnud viljateri surnule kirstu panna ja nimelt rikkale nisu, vaesele odrateri.

Surnu kirstu panemine sündis üldse sel hommikul, kui teda hauda pidi viidama. Kirstupanekul lauldi nutu-laulusid.

Kalmasse viimine ja matmine. — Harilikult sünnib matmine kolmandal, harvem neljandal päeval peale suremist. Aeg oleneb palju sellest, kuidas jõutakse kõik valmistused matusepiduks korraldada. —

Vara hommikul koguvad kõik küla rahvas, suured ja väikesed, surnu maija. Kaugemal elavad sugulased on jõudnud kohale juba eelmisel päeval.

Miku Od'e järele võetakse enne äraminekut suupistet. Laud on seatud kooljapingi vastu, linaga kaetud ja mitmesuguste söökidega koormatud. Tähtsal kohal laua peal on *kiisla* ja *kufja*, missugustest söökidest hiljem annan seletuse. Kiisla- ja kutjakaussi vahel põleb küünal. Kutjaga alatakse söömist, see olla *edimäne maitmine vaesõl ja rikkal*. Siis süüakse ka muna. Iga muna on neljaks jagatud ja iga lauas istuja saab ühe neljandiku.

Surnut saatma minnakse vara, enne koiduvalget. Kuni koduküla piirini või ristteeni viiakse surnut kandes kahe käterätikuga või *lautsi* peal. Lautsi seisab koos 3—4 latist (*lautsi lipi*) ja nende otstele köidetud kahest põikpöönast (*risti lipi*). On ka sarnaseid laudsepuid tarvitatud, mis tehakse ainult kahest latist, mille otste vahele köidetakse *kabla*'.

On surnu toast välja kantud, pühitakse luuaga põrandat, öeldes: *Kõõl väll'lä!* ehk *Surm väll'lä!*

Kodust kuni talupiirini nutetakse surnut lauluga. Vanale surnule nutab üks või kaks, tüdrukule aga kõik. Lauuimä *võtt iist* ja teised jätkavad.

Matuserongi eesotsas kantakse risti, mis pärast hauale püstitakse. Selle järele tuleb kirstu kaane kandja, tema järele keegi kaadinitsaga (laadonaga). Temale järgneb viimati surnu, keda neli meest kannavad. Surnu kannul tulevad jala kõik *kalmultze*' ja viimaks hobused. Tüdrukut ehk noorikut maha viies 'on kalmu iste eesotsas *porski*' s. o. pruuttüdrukuteks riietunud neid.

Piiri peale jõudes peatatakse. Surnu pannakse saani või vankrisse. Muist tema saatjatest pöörab nüüd tagasi. Enne seda kummardavad nad surnule kolm korda jalgu, annavad temale suud ja vahest paluvad andeksiki. Pärast sarnast jumalagajätmist, kui matuserong juba hakkab edasi liikuma, võtavad nad maast lund või mulda kolm korda ja viskavad surnule järele. Nad lähevad kõik surnu maija tagasi, viies kaasa kadaka oksakesi, mida panevad põlema ja viskavad tare põrandale öeldes: *Kõõl väll'lä, kõõl väll'lä!* Siis *surm mano inämb ei tulõ*, kinnitas üks usutletavatest.

Aga surnut sõidutatakse tegelikult kiriku poole. Teatud kohale jäetakse *laut'si*, mida seni on kaasa toodud, maha ja pannakse püsti tee ääres oleva männi või kadaka juurele (*laut'sipetäl, laut'sikatai*). Oli surnu tüdruk, siis jättis keegi sugulastest selle sama puu okstele vöö. Saa-reste mainib (E. Kirj. 1922, lk. 56) Obinitsa küla äärel

kasvavaid suuri mände (*jumala pedajä*'), mille all olnud kombeks matuserongiga peatada ja palvet pidada.

Tähendamata on veel, kuidas tudrukut või noorikut kalma viies hobune ja rakked muiste olid ehitud. Hobune oli kaetud kauni *kaal'iga*, punakirjalise linase suurratikuga ja hobuse look oli mähitud kinni puhase rätikuga. Looga kõrgemast kohast ripnes *mõr'zja käterätt*. Hobuse lakka oli vahest paelu palmitsetud. Palju lihtsamini sündis poiss-mehe mahaviimine. Siis oli ainult harilik ratik looga küljes ripnemas. Mehe naist ja naise meest viies aga ei olnud mingisuguseid ehteid.

E R Muus kogu

Joh Padsukese ülevõte

Setud jagavad santidele sööke, mis surnute mälestamisest üle jäänud (Verska kulas)

Nõiausu alale kuulub arvamine, et surnu keha vahest võib nii raskeks minna, et seda hobused vaevalt jõuavad surnuaiale vedada.

M a t m i n e . — Enne hauda sängitamist viiakse surnu kiriku. Seal tehakse kirstu kaan lahti ja papp toimetab vaimulikud talitused.

Kord juhtus, et sõit pörutas surnut nõnda, et ninast mõned veretilgad välja tulid. Kui kaas kirikus lahti tehti, pani keegi kadunu omastest verd tähele, pühkis ninaräti-

kuga selle ära ja pani siis rätiku endale põue. Aga see oli küll ettevaatamata. Mõne päeva pärast hakkas ta pea valutama ja silmad jäid kollaseks. Vanad inimesed teadsid seletada, et see oli surnult saadud haigus.

Hauda lastakse naised linikutega, mehed kõiega. Mõned viskavad haua põhja raha, 2—3 kopikut. Igaüks viskab kolm korda näpu täie mulda. Enne haua kinniloopimist pannakse rist kohale ja nimelt pea poole. Rist tehakse sageli kadakast, mis olla „Kristuse puu“, aga ka männist ja kuusest ristasid tarvitatakse, lehepuust riste sellevastu mitte, sest need mädanevad ruttu. Kinniaetud haua peale tehakse küngas (*kääbäss*), mille peale tõmmatakse labidaga rist. Siis laotatakse kääpa peale *lavvarät't*, mille peale laotakse rooga: muna, võid, liha, kala ja leiba. Risti jala juurde pannakse länikus kutja. Kutjaga alatakse. Esiti võtab see, kes surnule on olnud kõige armsam, siis teised oma talu rahvast, viimaks võõrad. Ka neid, kes juhtumisi kohale tulevad, palutakse söögist osavõtma. Ka sandid saavad ülejäänud söökidest omale.

On kombeks kõita risti külge vöö. Tuleb sandikene, võtab vöö ära.

Pohtõ. — Matuselt tagasi tulles peavad kalmulised end koolja külgepuutumisest puhastama. See sünnib nõnda, et need õled, mille peal surnu oli pestud ja mis vahepeal olid saanud „tuulutada“, laotatakse risttee peale, süüdatakse põlema ja terve matuserong läheb siis sellest tulest läbi. Nõnda *kòòl aetass mant, nakka ei kòòl kül'ge*. Sealjuures vaadatakse, kuhu poole suits langeb. Seal pool sureb keegi pea.

Pärale jõudes, tarre astudes teevad kõik ristimärgi ja kummardavad kolm korda. Siis istutakse matuselaua taha. On võõraid rohkesti, siis on suripingi vastu kaks lauda otsakuti pandud. Mõlemad on laudlinadega kaetud. Jälle on *kut'ja ed'imäne maitsmine*.

On aeg kutja kohta seletust anda. See on söök, mida tehakse ainult matusteks ja surnu mälestamiseks. Valmistamine on kaunis primitiivne. Ühe toobi külma vee sisse klopitakse üks nael mett ja lisatakse $\frac{1}{2}$ —1 naela hautatud herneid juurde, sellest seost saadakse vedel supp. Ongi valmis. Süüakse lusikaga.

Peale kutjat on matuselaua kaerajahust *kiislat*. Vahest pannakse keset lauda kutjakann ja kiislaliud, mida keegi ei puuduta. Need on koolja jaoks. Isegi lusikas pannakse liuale juurde. Koolja kiisla juures põleb küünal, teine

kutjakruusi juures, kolmas kibota ees. Ka seda tuleb ette, et õhukesed vahaküünlad püstitakse kutja- ja kiislanõu ääre külge.

Pealegi on matuselaua mune, mida süüakse võiga, sülti (*jaheliha*) jne. Kiisla kõrvaliseks on kausi või kruusi sees rõõska piima (*kiislahämmätüss*). Ümberringi laua või laudade äärt mööda on leiva viilakad (*leivä pöörändüze'*) ja hulk samasuguseid on pealegi hunnikutes keset lauda.

Kord on sarnane, et peremees ja perenaine ei tohi ise lauda istuda. Peremehe ülesandeks on pakkuda võõrastele viina, perenaine hoolitseb selle eest, et millestki

J. Manninen'i ülesvõte

Matuselised pidusööki alustamas.

muust puudust ei tule. Võõrad istuvad lauas nii nagu juhtub. Auots, *mäepööl'*, on ometi vanemate meeste ase.

Sõõmise sissejuhatuseks maitseb perenaine või peremees esiti kutjat. See sünnib püsti jala pealt. Siis on kõigi teiste järjekord kutjat võtta. Sellele järgneb naps viina ja siis algab päris sõõmine. Iga söögi vahele annab peremees uue napsi.

Surnute mälestamine. — Nelikümmend päeva pestakse seda pinki, mille peal surnu on maganud. Pärast pesemist kaetakse pink rätikuga kinni.

40 päeva järele on esimene tähtis mälestuspidu *pomka'*. Sugulased ja küla rahvas koguvad jälle kokku, nagu „pohete“ aeg. On kaetud *kuurve nädali laud*. Jälle on koolja jaoks laua peal kutja- ja kiislakauss ning kaks küünalt.

Aasta pärast korraldatakse *aastaga laud*, kolme aasta järele *perämäne* ehk *kolme aastaga laud*. Ometi on mõnel rikkal veel kuuenda, harukordadel üheksanda aasta „laud“. Neil tähtpäevil käiakse ka kalmul, surnuaias söömas. Pealegi on olemas mõned kalendripühad, kus kalmudel käiakse, „hinge mälehtämäh“: *raadovits*, suviste pühad ja *miitrošt* (*miitroški*).

Kodukäimine. — Mõned surnud ei püsi hauas, vaid hakkavad oma pead „kodu käima“. Eriti need, kes ise on end surmanud või muidu vägivaldsele surmale langenud, hulguvad ringi. Kui sellele hulkumisele muidu takistust teha ei suudeta, kaevetakse haud lahti ja pööratakse surnu puusärgis kummuli. Siis jätab koduskäimise järele.

Nagu eelolevastki selgub, on suur osa siin esitatud kommetest ja käsitustest elus praeguse ajani säilinud. Need kujutavad meile ette rikkaliku pildi, milles näeme pärandusi Soome soo kaugest minevikust, aga nende päranduste kõrval ka mõju vene kiriku poolt. Üldiselt võttes paistavad setude matusekombed o'levat palju mitmekesisemad ja algupäralisemad kui vastavad kombed ja käsitused mujal Eestis. Viimaseid on ometi seni liiga vähe jälgitud. On sellepärast vara võrdlema hakata. Soovitav oleks, et matusekombed ja nendega ühenduses olevad käsitused üle terve maa esiti kogutakse.

J. Manninen.

